

до перерозподілу доходів на користь тих, котрі підлягають оподаткуванню за меншою ставкою.

Деякі пропозиції в галузі податкової законотворчості пов'язані з пропозиціями встановлення диференційованих ставок податків за галузями. Але таке становище зміцнить й пропорції, що вже склалися, структуру виробництва, збільшить диспропорції, які зростають за умов реформування. Дуже стриманно це можна було б застосувати у співвідношенні між добувними і переробними галузями, встановивши підвищення ставки для перших з метою стимулювання і посилення ресурсозберігальних тенденцій обробних галузей.

Надійшла до редколегії 03.07.96

ПРОБЛЕМИ БОРотьБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

В. М. ТРУБНИКОВ, проф. НЮА України

ОСОБИСТІСТЬ ЗВІЛЬНЕНОГО ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЯК СУБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

1. Поняття особистості засудженого з місць позбавлення волі як суб'єкта соціальної адаптації. Особистість засудженого розглядається головним чином як об'єкт виправно-трудоного впливу, як соціально-психологічна характеристика осіб, які відбувають покарання¹. Особисті властивості звільненого від відбування покарання та їхній вплив на процес постпенітенціарної адаптації ще не були предметом спеціального дослідження.

Особистість звільненого від відбування покарання виступає як автор процесу соціальної адаптації, оскільки цей процес розглядається як пристосування вже сформованої особи до нових умов життєдіяльності. Адаптація значною мірою відображує суб'єктивно опосередкований розвиток особи на конкретному життєвому етапі. І тут особистість є елементом (суб'єктом) спілкування та діяльності.

Звільнений від відбування покарання виступає не тільки як істота, що пізнає і бере із оточуючого середовища усе йому необхідне, а й поводить себе як діюча особа. Змінюється під впливом мікро- і макросередовища, звільнений в той

¹ Див. *Михлин А. С.* Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. М., 1974; *Сундунов Ф. Р.* Социально-психологические и правовые аспекты исправления и перевоспитания правонарушителей. Казань, 1976; та ін.

же час сам змінює соціальне середовище, пристосовуючи його до своїх потреб і запитів.

Вплив життєвих обставин на людину слід розглядати як момент усередині процесу діалектичної взаємодії її активності та предметних форм діяльності. Особистість звільненого від відбування покарання, сприймаючи вплив оточуючого середовища, оцінює його позитивно або негативно, що знаходить свій вираз в діяльності звільненого.

2. **Виправлення і кримінологічний прогноз.** Зовсім недавно питання про співвідношення понять виправлення і перевиховання не знаходило однозначного вирішення і було предметом широкої дискусії. Одні автори вважають, що виправлення входить до змісту поняття перевиховання як його складова частина¹. Другі розглядають виправлення і перевиховання як два етапи одного виховного процесу: спочатку досягається виправлення як програма-мінімум, а потім — перевиховання як програма-максимум². На думку третіх, перевиховання — це не тільки знищення таких властивостей характеру і особистості, які призвели дану особу до вчинення злочину, а й виховання у людини свідомості, характерної для високomorальної особи. Виправлення розглядалося як мета покарання, а перевиховання — як процес, спрямований на досягнення цієї мети³.

1. С. Ной стосовно до виправлення і перевиховання засуджених використовував поняття морального та юридичного виправлення. Він вважав, що виправлення і перевиховання засуджених як головна мета покарання можуть бути досягнуті лише в тому разі, якщо досягнуто моральне виправлення людини, яка вчинила злочин, тобто якщо позивий злочин вона не вчинить не із страху перед законом, а тому, що це суперечило б її новим поглядам і переконанням⁴.

Зараз проблема «перевиховання» засуджених в місцях позбавлення волі визнається надуманою і нереалістичною. Мабуть, не випадково цей термін вилучений із чинного законодавства.

Інакше, на нашу думку, слід ставитися й до поняття «виправлення». Хоча в умовах фізичної ізоляції особи від суе-

¹ Див.: *Перлов И. Д.* Исполнение приговора: М., 1963. С. 120—121; *Ковалев М. И., Фролов Е. А.* Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик (практический комментарий). Свердловск, 1961. С. 127.

² Див.: *Советское уголовное право. Часть Общая.* М., 1972. С. 312.

³ Див.: *Беляев Н. А.* Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях. Л., 1963. С. 46.

⁴ *Ной И. С.* Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Свердловск, 1962. С. 41; *Його ж.* Сущность и функции наказания в советском государстве (Политико-юридическое исследование). Саратов, 1973. С. 114—123.

дільства й важко говорити про виправлення конкретної особи, все ж цей термін необхідно залишити в законодавстві. Але при цьому треба застережити: який смисл, який зміст ми укладаємо в це поняття?

І тут слід, з деякими редакційними зауваженнями, погодитися з авторами проекту Кримінально-виконавчого кодексу РФ, в ст. 8 якого розшифровується поняття «виправлення» засудженого: це «формування у нього правослухняної поведінки, позитивної зміни ставлення до особи, суспільства, праці, форм, правил та традицій людського співжиття».

Вважаємо, що проблеми трудового і побутового улаштування звільненого з місць позбавлення волі значною мірою залежать від позитивних чи негативних змін в їхній психіці. Позитивні зміни пов'язані зі ступенем виправлення, негативні — з відчуженням, озлобленістю, сприйманням злочинних звичаїв та зв'язків у місцях позбавлення волі

Позитивна оцінка як підсумок всього періоду відбування покарання визначається за трьома ступенями: 1) засуджений, який довів своє виправлення; 2) який твердо встав на шлях виправлення; 3) який встав на шлях виправлення. Негативна оцінка також виражається у трьох ступенях: 1) засуджений, який злісно порушує режим відбування покарання; 2) який порушує режим відбування покарання; 3) який не встав на шлях виправлення.

Найвищий ступінь виправлення засуджених (які довели своє виправлення) необхідний при вирішенні питань, пов'язаних з умовно-достроковим звільненням або заміною невідбутої частини покарання більш м'яким. Особи, які твердо встали на шлях виправлення, можуть бути переведені із ВТУ одного виду в інше з більш м'яким видом режиму. Ступінь виправлення «встав на шлях виправлення» є достатньою для застосування заходів заохочення в межах одного виду ВТУ.

В разі злісного порушення режиму відбування покарання особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі, може бути переведена з ВТУ одного виду в інше з більш суворим режимом. Поняття «злісне порушення режиму» нарешті знайшло своє вирішення в чинному законодавстві, а саме в ст. 47 ВТК України в редакції Закону України від 27 червня 1994 р. Зараз під злісним порушенням засудженими режиму розуміється: невиконання ними законних вимог адміністрації; необгрунтована відмова від праці (не менш утричі протягом року); вживання спиртних напоїв, наркотичних або інших одурманюючих речовин; виготовлення, зберігання, придбання, розповсюдження заборонених предметів; участь в азартних іграх; дрібне хуліганство; систематичне ухилення від лікування захворювань, небезпечних для оточуючих (активна форма туберкульозу, венеричні хвороби), а також вчи-

нення засудженими протягом року більше трьох інших порушень відбування покарання за умови, якщо за кожне з цих порушень за постановою чи наказом начальника або уповноважених на те осіб були накладені стягнення, які достроково не зняті або не погашені у встановленому законом порядку.

Можна погоджуватися або не погоджуватися з таким значенням поняття злісного порушення відбування покарання. Ясно одне, що практичним працівникам буде вельми важко розібратися в кожному конкретному випадку, яке з порушень режиму слід оцінювати як злісне.

Вважаємо за доцільне навести простий перелік порушень правил режиму і при цьому підкреслити, що злісним порушенням правил режиму буде систематичність та злісна спрямованість дій засудженого, який вчиняє однорічні або такі ж порушення після неодноразового застосування заходів стягнення. В даному разі припускається наявність як мінімум трьох порушень правил режиму за умови, що за перші два порушення до засудженого протягом року були застосовані заходи дисциплінарного впливу. Причому останнє (третє) порушення правил режиму виражається в зухвалій формі і у сукупності з двома попередніми порушеннями свідчить про чітку тенденцію, що намітилася, ухилення засудженого від виконання покладених на нього основних обов'язків та порушення заборон, передбачених Правилами внутрішнього розпорядку в ВТУ¹.

Особи, які порушують режим відбування покарання і не встали на шлях виправлення, характеризуються або періодичними порушеннями умов і порядку відбування покарання, або пасивним, нейтральним ставленням до виховних заходів, які проводяться у ВТУ, або протидією адміністрації ВТУ, що не носить систематичного чи злісного характеру.

Вважаємо, що мета покарання щодо конкретного засудженого може бути досягнута, якщо його вдалося перетворити в чесного трудівника, який додержується правил та традицій людського співжиття, вимог законів. Добиватися ж того, щоб за час відбування покарання засуджений став зразковим громадянином, — завдання нереальне.

Щоб певна ступінь виправлення особи була відправною точкою для початку успішної соціальної адаптації після звільнення від покарання, адміністрації ВТУ слід не тільки обґрунтовувати свій висновок про ступінь виправлення на систематичному спостереженні та вивченні особи за весь період відбування строку покарання, а й урахувувати позитивні та негативні вчинки, навички, погляди як такі що прита-

¹ Див.: Трубников В. М. Понятие злостного нарушения правил режима отбывания лишения свободы//Проблемы соц. законности на совр. этапе коммунист. стр-ва//Краткие тез. док. и науч. сообщений респ. науч. конф., 21—23 ноября 1978 г. Х., 1978. С. 217—219.

манні особі до засудження, так і такі, що характеризують її в період відбування покарання. Це сприятиме точному визначенню прогнозу поведінки конкретної особи після звільнення.

Уявляється, що не можна однозначно, напрямки пов'язувати ступінь виправлення з поведінкою після звільнення — усе значно складніше. Справа у тому, що ступінь виправлення звичайно визначає адміністрація ВТУ виходячи з того, як засуджений дотримується правил внутрішнього розпорядку, ставиться до суспільно корисної праці та інших основних засобів виправлення. І все ж це не може гарантувати успішну соціальну адаптацію, адже правила внутрішнього розпорядку у ВТУ і побут засуджених є протиприродними, протилежними складу життя вільних громадян. Сам процес відбування покарання у виді позбавлення волі є ненормальною, екстремальною ситуацією. І далеко не усі адаптуються до неї успішно. Крім того, це не завжди означає, що порушник режиму також порушуватиме правопорядок після звільнення. Тут мають значення вік, характер вчинених злочинів та інші ознаки, які характеризують особистість засудженого та його поведінку.

Слід також відрізнити дійсне виправлення від його видимості, створюваної деякими засудженими. У практиці ВТУ відомі випадки, коли засуджені вельми старанно демонструють свою зразкову поведінку і чесне ставлення до праці, переслідуючи цим тільки одну мету — якнайскоріше звільнитися, одержавши тим самим можливість продовжувати злочинну діяльність.

Об'єктивно визначити критерії виправлення нелегко. Найголовніше утруднення полягає у тому, що при існуючому порядку і умовах відбування позбавлення волі не завжди можна перевірити істинність виправлення. Адже висновок про виправлення засудженого ґрунтується лише на його поведінці, в період відбування покарання, тоді як система ізоляції і правообмежень, примусова регламентація розпорядку денного і можливість застосування заходів стягнення до правопорушників ставлять засуджених в такі умови, при яких вони нерідко незалежно від своєї свідомості і внутрішньої дисциплінованості вимушені додержуватися встановленого порядку та правил режиму.

Особи, звільнені з місць позбавлення волі, є найбільш криміногенною категорією населення. Доведено, що коефіцієнт злочинності осіб, звільнених з місць позбавлення волі, вище також з-поміж дорослого населення у 7 разів. Це обумовлено тим, що до позбавлення волі засуджуються найбільш небезпечні для суспільства, запущені в соціально-морально-

му плані злочинці. Крім того, ізоляція від суспільства тягне за собою послаблення і навіть втрату соціально корисних зв'язків та інші негативні наслідки¹. Підкреслювалося, що «наша пенітенціарна (виправна) система на сьогодні не тільки не забезпечує реального перевиховання засуджених, а й часто, навпаки, розбещує і скалічує їх остаточно»².

Тривала ізоляція засудженого від суспільства і адаптація його до специфічних умов місць позбавлення волі призводять до відсмих змін його особистості. У одному відношенні ці зміни носять позитивний характер (розкаяння, намір вести чесне трудове життя), у другому — негативний. З віком скорочуються адаптивні можливості, змінюється статус раніше засудженого, виникають психопатія і соціальне відчуження. Для подолання виникаючих при цьому труднощій потрібні певні вольові зусилля суб'єкта, а також допомога з боку суспільства. Великого (якщо не вирішального) значення набуває пластичність психіки особи.

За короткий час після звільнення особа зазначає занадто багато різних змін та глибоких перемін. Вона вимушена виступати то в одній, то в іншій ролі, що нерідко супроводжується психологічним напруженням, стресами та станом фрустрації.

Про невідповідність між висновками про виправлення і прогнозами про поведінку після звільнення свідчать матеріали вивчення осіб, які звільнюються із ВТУ. Згідно з характеристиками працівників ВТУ на звільнюваних із колоній осіб довели своє виправлення 15,3 %, встали на шлях виправлення 24,5 %, злісно порушували режим 5,7 %. В той же час кримінологічний прогноз був охарактеризований таким чином: 1) позна впевненість, що злочин не вчинять, — 23,2 %; 2) за відсутності особливо сильного впливу негативного середовища злочин не вчинять — 34,6 %; 3) впевненості, що злочин не вчинять, немає — 30 %; 4) не відмовилися від злочинного наміру, рецидив залежить від обстановки — 5,6 %.

Тут виникає цікаве протиріччя щодо значної кількості засуджених: рецидиву злочинів не очікується, а засуджені в процесі відбування покарання виявилися такими, що не виправилися. Зрозуміло, що висновки про виправлення і невиправлення обгрунтовувалися перш за все з урахуванням виконання засудженими правилами режиму та їх показників. А останні врешті-решт зводяться до адаптації засуджених до умов життя у ВТУ.

¹ Див.: Сифонов А. П., Михайлов В. Т. Прокурорський надзор в боротьбі з рецидивом преступлений. М., 1970. С. 14.

² Куницька А. Закон милосердний, но строгий // Известия. 1989. 14 марта.

Процес виправлення засуджених у місцях позбавлення волі не може вважатися закінченим, оскільки він здійснюється у штучно створених умовах ізоляції людини від суспільства. Проходить певний проміжок часу, перш ніж звільнений із ВТУ пристосується до умов життя на волі, відтворить соціально корисні зв'язки та стане повноцінним членом суспільства.

Покарання слід розглядати лише як складову частину цілеспрямованого громадського впливу на індивіда, який вчинив злочин, і воно само по собі, у відриві від інших соціальних заходів, не може повністю вирішити проблему виправлення. Для цього необхідно створення певних умов та пролонгування виховного впливу на особу вже після звільнення, щоб сформувати законослухняного члена суспільства, не допустити рецидиву антисуспільної, протиправної поведінки.

Висновок про виправлення засудженого слід будувати на обґрунтованому прогнозі його поведінки у звичайних умовах життя поза ВТУ. Додержання режимних правил, активна участь в роботі самодіяльних організацій та інші позитивні вчинки лише тоді можуть свідчити про виправлення, коли в їх основі лежать внутрішня перебудова особи і подолання тих її властивостей, які безпосередньо обумовили вчинення злочину. Якщо злочин відображав свідому антисоціальну позицію особи, виправлення означає її корінну зміну. Якщо злочин пов'язаний з поганим пристосуванням індивіда до умов життя або з тимчасовою втратою самоконтролю, то ознаками виправлення стануть факти, що свідчать про зміцнення вольових якостей, підвищення рівня інтелектуального розвитку, самовладання тощо. Завдання судів і органів держави, які виконують покарання, полягає в тому, щоб правильно визначити таку внутрішню зміну в психіці засуджених.

Є переконливі дані, які свідчать про існування безпосереднього зв'язку між ступенем виправлення звільненого та його адаптацією. Так, проведене нами дослідження показало, що поміж тих, хто характеризувався позитивно за весь період перебування в місцях позбавлення волі, після звільнення повністю адаптувалися: з тих, хто довів своє виправлення, — 97,3 %; з тих, хто твердо встав на шлях виправлення, — 82,7 %; з тих, хто встав на шлях виправлення, — 32,3 %.

Успішне протікання процесу соціальної адаптації значною мірою залежить від стану виховної роботи у ВТУ, вмілого використання засобів стимулювання, прагнення засуджених до виправлення, чіткого додержання положень законо-

давства про виконання покарання у виді позбавлення волі. Чинники, які несприятливо характеризують поведінку засудженого в місцях позбавлення волі, можуть прямо чи опосередковано впливати на те, як звільнений від покарання встане на шлях чесного трудового життя. Зокрема, несумлінне ставлення до праці, лінощі, схильність до паразитизму, виявлені під час відбування покарання, свідчать про високу ступінь ймовірності того, що адаптація після звільнення проходить важко.

Загальновизнаним показником виправлення є усвідомлення засудженим своєї вини, щирого розкаяння у скоєному, прагнення порвати із злочинним минулим, спокутувати свою вину. Але в той же час було б неправильним урівнювати розкаяння і словесне визнання засудженим справедливості вироку та призначеного покарання. Розкаяння і визнання вини можуть ураховуватися як ознаки виправлення лише тоді, коли самозасудження та муки сумління тотожні позитивному сприйняттю акта правосуддя.

Уявляється, що ступінь виправлення засуджених доцільно визначати за спеціально розробленою програмою, яка містить різні напрямки і характеризує їх об'єктивні ознаки (показники).

При вивченні розглядуваної проблеми можна виділити такі напрямки: а) узагальнення соціально-демографічних та кримінально-правових даних про особистість засуджених; б) характеристика даних щодо додержання засудженими вимог режиму відбування покарання; в) відображення даних про трудову діяльність засудженого; г) характеристика ставлення до загальної та професійної освіти; д) моральна і психолого-педагогічна характеристика засудженого, соціальна спрямованість особи; е) відображення соціально-вольових особливостей індивіда; є) орієнтація особи та її плани на майбутнє.

Доцільно також організувати в системі органів, які виконують покарання у виді позбавлення волі, спеціальні центри діагностики особистості засуджених, де б визначались їх суспільна небезпечність, соціально-моральна запущеність. Для того, щоб зазначені ознаки виправлення носили об'єктивний характер, слід підкріплювати їх з'ясуванням істинних мотивів здійснення тих чи інших вчинків, усвідомлених або неусвідомлених джерел поведінки засуджених.

Викладене дає підстави для висновку про те, що як одну з важливих проблем слід розглядати розробку критеріїв для максимально точного наукового прогнозування поведінки звільнених від відбування покарання в процесі їх соціальної адаптації. Особливо важливо передбачити можливість реци-

диву злочинів з їх боку. Це завдання полегшується тим, що йдеться про осіб, які вже вчинили злочини, їх попередня поведінка і особисті властивості вивчені досить докладно. Звідси «прогноз ймовірності рецидиву у окремих осіб можливий і на тому рівні знань, якого досягла сучасна кримінологія, тобто при відсутності повного обліку та аналізу усіх причин конкретного злочину»¹.

Щоправда, тут йдеться про відносний, ймовірний характер кримінологічного прогнозу індивідуальної поведінки, який не знижує його соціальної цінності. Він породжує зворотний інформаційний зв'язок, чим сприяє своєчасній превенції ймовірного протиправного вчинка.

Проте висновок про виправлення і сприятливий прогноз не гарантують від рецидиву злочинів, оскільки цей прогноз не завжди ураховує ситуацію після звільнення, а також приховані властивості і наміри. Тому він носить ймовірний характер.

Покарання виправляє далеко не усіх злочинців. Деякі з них залишають ВТУ у стані ще більшої соціальної та психологічної відчуженості, а то й озлобленості. У таких осіб процес адаптації відбувається найбільш важко і небезпека рецидиву особливо велика. Але й тут не може бути категоричного однозначного передбачення. Можуть спрацювати сприятливі чинники середовища, а також позитивні якості особи. В разі необхідності можливо встановлення посиленої уваги, а в особливих випадках згідно із ст. ст. 120, 121 ВТК України адміністративного нагляду.

3. Інші особистісні властивості, які мають значення для встановлення (відтворення) нормальних людських стосунків. Одним з найважливіших чинників соціальної адаптації є міра (ступінь) соціалізації особи, звільненої від відбування покарання, система її поглядів, звичок, схильностей. Істотне значення мають також інші сторони характеру: пластичність, ригідність, схильність до конформізму.

Не можна виключати впливу темпераменту, інших емоційно-вольових властивостей. Загальновизнано, що гангвіністичний темперамент, як правило, сприяє встановленню міжособистих якостей, а меланхолічний та холеричний — нерідко перешкоджають цьому.

Природні особливості людини (нейрофізіологічні, рефлекторні генотипи, тип вищої нервової діяльності, темперамент та ін.), а також емоційно-вольової властивості особи не визначають зміст, систему особистих відносин і поведінки, але

¹ Шаргородский М. Д. Прогноз и правовая наука//Правоведение. 1971. № 1. С. 50.

певною мірою стимулюють мотив і саму дію, впливають на ступінь адаптованості, урівноваження різня намагань з соціальними очікуваннями середовища.

Риси характеру особистості звільненого також відіграють певну роль в його адаптованості, переважно вказуючи на те, як проявляє себе людина в конкретній життєвій ситуації. Одні й ті ж риси характеру проявляються у вчинках різного соціального змісту та значення і є важливими при психологічній характеристиці процесу соціальної адаптації.

При роз'ясненні механізму соціальної адаптації, характеристиці взаємодії особи і середовища не можна зневажати особистими, біологічно обумовленими властивостями: темпераментом, задатками, інстинктами тощо.

Слід відзначити, що особистість формується і функціонує під впливом єдиного інформаційного потоку генетичної та соціальної програм у взаємодії з реальним середовищем, внаслідок чого створюється своєрідний «сплав» генетичних, соціально-спадкових та соціально-придбаних якостей. А. Ф. Зелінський правильно підкреслює, що в структурі особистості біологічно обумовлені властивості складають, якщо можна так висловитися, нижчий прошарок психічних утворень¹. Він впливає на вибір поведінки особи опосередковано через вище розташовані прошарки — властивості підструктур відбиття, досвіду та спрямованості, формування яких в основному залежить від виховних чинників. С. Л. Рубінштейн зазначав, що «психічні процеси протікають відразу на кількох рівнях і вищий рівень завжди існує лише невідривно від нижчих... Мислити тут однопланово, шукати мотиви вчинків тільки на одному рівні, в одній площині — значить зазнаки позбавляти себе можливості зрозуміти психологію людей і роз'яснити їх поведінку»². Темперамент, задатки, особливості вищої нервової системи складають природну основу формування характеру, а звідси — й спрямованості поведінки звільненого. В окремих життєвих ситуаціях домінуючими мотивами процесу адаптації стають властивості та стани особистості, які відносяться до розряду структурно чи генетично нижчих. В кримінології та психології відзначається, що емоційно-вольові властивості особистості, її темперамент можуть відігравати адаптаційну роль, особливо в разі соціального відчуження, коли у звільнених погіршується соціальне здоров'я і структурно нижча мотивація поведінки та діяльності займає провідне місце.

Виходячи з особливостей психіки особи, виділяють такі типи соціально-психологічної адаптації: 1) пасивна позиція

¹ Див.: Зелінский А. Ф. Рецендив преступлений. Х., 1980.

² Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М., 1946. С. 624.

зовнішньої узгодженості своїх дій з іншими; 2) активна позиція, коли особа прагне зрозуміти людей і завоювати довіря колективу, щоб потім відповідно до своїх прагнень впливати на інших; 3) обережна установка на вивчення людей та обстановки; 4) просте пристосування, запобігання перед сильнішими з метою добитися їх заступництва.

Глибокому вивченню процесу соціальної адаптації багато в чому сприяла б психологічна типологія особистості звільнених від відбування покарання. На жаль, така типологія ще не створена, хоча для цього існують певні передумови.

Оскільки психічні стани звільнених обумовлюються як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, в процесі здійснення соціального контролю за їх поведінкою у побуті та на виробництві відкривається перспектива управління цими станами. Але тут слід зробити одне уточнення. Йдеться про таку соціальну допомогу звільненим від відбування покарання, яка б попереджала виникнення стану повного відчаю, не допускала б переростання глибоких внутрішніх конфліктів у психічні зриви.

Адміністрація ВТУ повинна здійснювати такий вплив на засуджених, який би формував у них морально-психологічну готовність в нових умовах, забезпечував їх швидке включення в громадську і виробничу діяльність без додаткових витрат енергії на подолання внутрішнього опору та напруження. Це допоможе засудженому заздалегідь настроїтися на життя і тим самим швидше включитися в ритм трудової діяльності, убереже його від згубного впливу рецидивістів.

Зрозуміло, на особистість засудженого в процесі соціальної адаптації впливають й інші чинники: стать, вік, родинний стан, стан здоров'я, характер попередньої злочинної діяльності, ступінь соціально-психологічного відчуження індивіда. Знання цих проблем та особливостей протікання процесу соціальної адаптації звільнених з місць позбавлення волі дає змогу своєчасно вжити відповідних профілактичних заходів впливу і обрати найбільш ефективну форму соціального контролю за їх поведінкою у побуті та на виробництві.

Надійшла до редколеги 15.11.96.